

Lykia'da Alacahisar Kilisesi'nin Kiborium Kemerleri

Sema DOĞAN*

Özet

Antalya'nın Kale (Myra) ilçesine bağlı Alacahisar (Arnabanda) köyündeki doğusu kayaya oyma, batı kısmı kesme taş duvar tekniğinde yapılmış Kilise'nin, dört kırık parça olarak ele geçen kiborium kemerleri, Lykia taş işçiliğinin tipik özelliklerini taşır. 6. yüzyıla tarihlediğimiz kemerler, aynı zamanda başkent Konstantinopolis'in Anadolu'daki etkilerini yansıtması nedeniyle önemlidir. Motif, kompozisyon ve bezeme tekniği ile Lykia - başkent ilişkisinin belirlendiği taş eserlerde, Akdeniz kıyılarının özgün nitelikleri kimi motiflerde ve üslupta izlenebilir.

Anahtar Sözcükler: Lykia, İstanbul, kiborium kemeri, Alacahisar, liturji, atrium, taş işçiliği

Abstract

The ciborium arches, which were obtained in four broken fragments, of the Church built of masonry to the west and the rock cuts to the east at the Alacahisar (Arnabanda) village of Kale (Myra) in Antalya, have the typical characteristics of the Lycian stone workmanship. The arches, which we dated to the sixth century, are important, also, because they reflect the influences of Constantinople in Anatolia. In these carvings, the typical characteristics of the Mediterranean shores are encountered as well as the use of motifs, composition and decorative techniques that determine the relationship between Lycia and the capital city.

Keywords: Lycia, Constantinople, ciborium arch, Alacahisar, liturgy, atrium, stone work

1998 yılından bu yana sürdürdüğümüz "Lykia'da Bizans Dönemi" yüzey araştırmasında saptadığımız yerleşimler arasında, Antalya'nın Kale (Myra) ilçesine bağlı Alacahisar (Arnabanda) köyündeki Kilise (Çizim 1), Karabel köyünün 4 km. güneybatısında bir tepe üzerinde yer alır (Foss, 1996:III, 338). 25.00 m. uzunluğunda, 14.00 m. genişliğindeki Kilise'nin doğu kısmı kayaya oyma trichonchos (üç yapraklı yonca) planlı be-ma ve kuzeydoğusunda tek nefli, doğusu apsisli şapel, batı kısmı ise kesme taş duvar tekniğindeki üç nefli naos ve olasılıkla batısında atriumdan oluşur (Harrison, 1963:136; Jacobek, 1994:891; Alpaslan, 1999:31). Doğu kısmı büyük ölçüde günümüze gelebilen yapının batıdaki duvarları yıkılmış, duvar izleri ve kalıntıları kısmen izlenebilmektedir.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Trichonchos planındaki bemada doğu, kuzey ve güney yönlerdeki nişler arasında kalan kare bölümde örtüye geçiş seviyesindeki pandantifler, mekanın kubbeyle örtülü olduğunu belirlemektedir (Çizim 2; Resim 1). Nişlerin örtüsü ise yarım kubbedir. Kuzey nişteki kapı geçişi kuzeydoğudaki şapele açılmaktadır ve bu kapının üstünde çift kemerli pencere yer alır. Simetrik olarak güney nişte çift kemerli bir pencere, doğudaki apsis nişinde ise üç kemerli pencere açıklığı görülmektedir. Naosta yan neflerden kuzey ve güney nişlere birer geçiş mevcuttur. Atriumdan naosa giriş, orta ve yan neflere açılan birer kapı ile sağlanmaktadır. Yan nefler kuzey ve güneyde birer kapı ile dışarıya açılmaktadır. Kuzeydoğudaki şapelin doğu ve güney duvarları kayaya oyma, kuzey ve batı duvarları ise kesme taştan yapılmıştır. Batıda, atriumun merkezinde yer alan sarnıç, bölgedeki dağ kiliselerinin genel bir özelliğidir. Kilisenin yapım tarihi bilinmemektedir, ancak plan tipi ve taş elemanların niteliklerine göre 6. yüzyıldaki büyük depremden hemen önce yapılmış olduğunu düşündürür (Ozansoy, 1996:56). Yapının oldukça harap görünümü de bu düşünceyi desteklemektedir.

Yapıda in situ ve yerlerde bulunan mimari ve liturjik taş öğeler, kilisenin dekorasyonu konusunda fikir vermektedir. Örtü sistemine geçiş seviyesindeki profilli silmeler ile orta ve güney yan nefe ait kapıların söveleri günümüzde in situ olarak ayakta. Kilisenin içinde ve çevresinde yıkılmış, yerlerde bulunan taş eserler arasında, 4 paye başlığı, 1 lento, 1 kuyu bileziğine ait kırık levhalar, 1 templon stylobatı, 2 levha, 1 templon levha üstü, kiboriuma ait 4 kırık kemer parçası yer alır¹. Alacahisar Kilisesi'ndeki kiborium kemerleri, (Resim 2), bölgenin jeolojik yapısına bağlı olarak kireç taşından yapılmıştır; motif ve kompozisyon özelliklerine göre iki ayrı kemere ait oldukları saptanmıştır. Buna göre dört kemerdan oluşan kiboriumda a, b, c bir kemere, d ise kiboriumun diğer kemerine ait olmalıdır. Eksik parçalar olması nedeniyle kemerlerin restitüsyon çizimi yapılamamış, kroki çizimiyle kırık parçaların kemerdeki olası yerleri belirlenmiştir (Çizim 3). Kemerlerin kırık parçaları (a, b, c) bir kemer yayı oluşturacak biçimde bir araya geldiğinde bir kemer açıklığı yaklaşık 1.20 m., kemer yüksekliği 0.60 m. ve tüm yüksekliği 0.90 m.dir ve bu ölçüler kiboriumlar için uygun boyutlardır².

a) E : 0.24 - 0.28,5 m.	b) E : 0.22,5 m.	c) E : 0.40 m.	d) E : 0.35 m. (k)
Y : 0.26 m. (k)	Y : 0.27 m. (k)	Y : 0.43 m. (k)	Y : 0.63 m. (k)
K : 0.18 m. (k)	K : 0.25 m.	K : 0.25 m.	K : 0.25 (k)

¹ Bölgedeki araştırmalarımızda belgelediğimiz 348 Bizans Dönemine ait taş eser, çalışmaları sürdürülen kitapta yayınlanacaktır; bu makalede tek bir liturjik elemanı tanıtarak bölgede, dönemi içindeki belirleyici özelliklerine göre değerlendirmeyi amaçlamaktayız.

² Antalya Müzesi'ndeki kiborium kemerinin boyutları: E : 0.93 m. (k), Y : 0.91 m., K : 0.18 m.; Burdur Müzesi'ndeki 414.84(94).74 env. no.lu kiborium kemerinin boyutları: E : 0.89 m. (k), Y : 0.65 m. (k), K : 0.16,5 m. dir.

Kemerleri oluşturan kırık parçaların ön yüzleri *à jour* tekniğinde bezemeli, arka yüzleri kaba yonudur, a'da arka yüz kırıktır (Resim 3). Ön yüzdeki kompozisyon, bezemeli şeritlerden oluşmaktadır. En dıştaki düz çerçevede akantus yaprakları paralel olarak tek sıra yerleştirilmiştir. Bu şeridi sınırlayan ince çerçeve, astragal motifi ile bezenmiştir. İçte kemer köşelerine ait b, c ve d parçalarında köşeyi oluşturan üçgen yüzeyler birbiri içine dolanmış, olasılıkla bereket boynuzundan çıkan kıvrık dallar ve akantus yaprakları ile aralarında tomurcuklarla bezeli bir kompozisyon içerir (Resim 4-9). Bereket boynuzunun üzeri elmas kesimi motifi ile bezenmiştir³. İçte kemer yayına paralel olan dairesel şeritte başak motifi, onu izleyen şeritlerde sırasıyla yumurta-ok ucu, astragal, akantus yaprakları ve kemer yayını sınırlayan şeritte halat motifleri görülür. Akantus yaprakları ile yumurta-ok ucu motiflerinin aralarında kalan yüzeyler *à jour* tekniğinde, derin boşluklar oluşturularak yapılmıştır; astragal, başak ve halat motifleri ise kabartma tekniğindedir. Kemerlerin iç yüzeyleri de kabartma ve *à jour* tekniğinde bezenmiştir. a'da kemer iç yüzeyi kırıktır; b ve c'de *à jour* tekniğinde, birbiri içine dolanmış akantus yaprakları ve aralarında tomurcuklar, d'de ise şeritlerden oluşan birbirine düğümlenen iki dikdörtgen içinde, *à jour* tekniğindeki kıvrık dalın iki ucundan çıkan birer akantus yaprağı yer alır. Şeritlerin içleri, elmas kesimi ve halat motiflerinin değişimli yerleştirilmesiyle bezenmiştir. Dikdörtgenleri birbirine bağlayan düğümün ortası inci motifi ile doldurulmuştur. b ve c'nin kemer iç yüzeylerinde aynı kompozisyonun yer almasına karşın, d'nin kemer iç yüzeyinde farklı bir kompozisyon içermesi, ayrıca d'nin ön yüzündeki kompozisyonun üçüncü bir kemer köşesine ait olduğunu belirlemesi nedeniyle d, kiboriumdaki ikinci kemerin parçasıdır. Diğer iki kemere ait herhangi bir buluntu yoktur, olasılıkla yıkılmış duvarlar altında kalmıştır. Konstantinopolis'te H. Sophia Kilisesi'nin kiboriumunun canlandırılmış çizimi, kemerlerin kullanımına ilişkin bir örnek oluşturur (Çizim 4).

Lykia'da benzer motif ve kompozisyonlar Erken Dönemde karşımıza çıkmaktadır. Astragal ve yumurta - ok ucu frizleri Roma mimarlığından Bizans'a aktarılmış klasik motiflerdir ve Erken Hıristiyan Döneminde 3. - 5. yüzyıllarda sıklıkla kullanılmıştır. Lykia'da aynı motiflerin, Karabel Doğu Kilise ve Çamarkası Kilisesi'nde aynı işlevdeki kemerlerde kullanımı ilginçtir. Akantus yaprakları Roma Dönemi yapılarında özellikle sütun başlıklarının vazgeçilmez motifidir; öte yandan Bizans mimarisinde sütun başlıklarının yanı sıra, silme, friz, lento gibi mimari elemanlarda Erken Hıristiyan Döneminden itibaren her dönemde tercih edilmiştir. Akantus yapraklarının *à jour* tekniğindeki örnekleri, 5. yüzyılda II. Theodosios Döneminde (408-450) başkent Konstantinopolis'teki imparatorluk sanatı ürünlerinde görülürken, 6. yüzyılda I. Iustinianos Döneminde (527-565) yaygınlaşarak başkentten yanı sıra Anadolu'da da uygulanmıştır. Lykia'da

³ Elmas kesimi, yayınlarda İngilizce "*diamond cut*" Almanca "*diamantiert*" sözcüğünden çevrilmiştir.

bu motifin aynı teknikte yapıldığı örnekler, Alakilise’de narteksteki silme, lento ve pilaster başlığı (Harrison, 1972:192), Limyra’da Piskoposluk Kilisesi’ndeki levha, Andriake B Kilisesi ve Simena’daki levhalar (DAI, env. no. 8053, 42566-42567, 114.648), Antalya Müzesi’ndeki kiborium kemeri (Alpaslan, 2001:188) ile Pisidia’da Burdur Müzesi’ndeki kiborium kemeridir (Alpaslan, 2001: 188-189)⁴. Aynı kompozisyonda yaprak aralarında tomurcukların yer aldığı eserler Arneae ve Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi’nde 5.-6. yüzyıl levhalarında görülür (Ötüken, 1998:93, res.6).

Başak motifi, başkentte sıklıkla görülmemesine karşın Anadolu’da özellikle Akdeniz kıyılarında, güney İtalya, Yunanistan ve Adalar’da 6. yüzyıldan itibaren, 7. ve 8. yüzyıl boyunca taş eserlerde, maden, fildişi gibi diğer küçük el sanatı ürünlerinde ve minyatürlerde uygulanmıştır⁵. Lykia’da Dereağzı Kilisesi’ndeki 5.-6. yüzyıla tarihlenen levhada (Morganstern, 1993:79-80), Alakilise’deki levhada, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi’ndeki levhalarda (Ötüken, 2001: 347, res. 4), Antalya Müzesi’ndeki templon payesi ve kuş figürlü sütun başlığında görülmektedir. Syracuse’da Museo Regionale’deki 7. yüzyıla tarihlenen impost başlık (Cavallo-Campanati, 1982:res.206,kat.no.141), motifin Akdeniz’deki bir diğer örneğidir.

Elmas kesimi motifi Lykia’nın yanı sıra batı Akdeniz’de güney İtalya, Sicilya gibi kıyı bölgelerdeki 6.-8. yüzyıllar arasına ait örneklerde görülmektedir. Lykia’da Alakilise’deki sütun ve paye başlıkları ile kapı lentosu, Muskar’daki Kilise’nin apsis yarım kubbesine geçiş seviyesindeki silme, Antalya Arkeoloji Müzesi’ndeki 6. yüzyıla tarihli sütun başlığı (Harrison, 1972:188,191,192,196), Arneae’deki devşirme levhalar (Alpaslan, 2001:200-201), Dereağzı Kilisesi’ndeki 9.-10. yüzyıla ait levha (Morganstern, 1993:lev.36.2,3), Demre Aziz Nikolaos Kilisesi’ndeki levha (Peschlow, 1990:234, lev.44,8; Alpaslan, 1996: 254-255, çiz.26) bu motifin 6. - 10. yüzyıllar arasına tarihlenen ve ince bir işçilik sergileyen çeşitlenmeleridir. Syracuse’da Museo Regionale’deki 12. yüzyıla ait mermer ikona (Cavallo-Campanati, res. 203,215, kat.no.143,153), Ravenna’da Apollinare in Classe Kilisesi’ndeki sarkofag (Farioli, 1968:res.47b,c) farklı yüzyıllarda motifin kullanımını belirlemektedir. Alacahisar Kilisesi’nde motifin, Orta Bizans Döneminde yaygın olan birbirine düğümlenen dikdörtgenleri oluşturan şeritlerle birlikte kullanımı, Lykia’daki diğer örneklerle paralellik gösteren kompozisyon özelliğidir.

Bizans mimarlığında, günümüze gelebilmiş kiborium örneği kısıtlı sayıdadır; ancak kaynaklardaki bilgilere ve arkeolojik verilere dayanarak yapılmış kimi çizimlerden bilgi edinmek mümkündür. Bu alanda özellikle mimari ve liturjik eşyaların kaynaklar eş-

⁴ Phrygia’daki diğer kiborium örnekleri için bakınız; Parman, 2001: 148-151.

⁵ Küçük el sanatı ürünleri için bakınız, Boyd - Mango, 1992: 112, res.7, 18.2; Weitzmann, 1971:res.231,245; Weitzmann 1979:312-13, 330-32, 441-42, 589-90, 615-16.

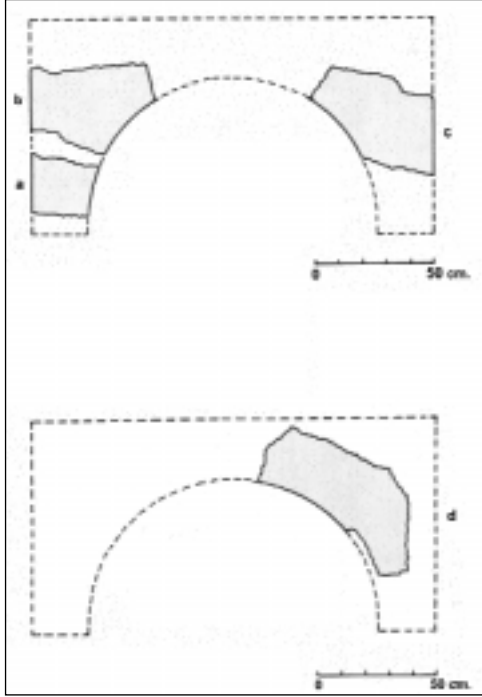
liğindeki çizimlerine ilişkin en önemli çalışma, A. K. Orlandos'un başkent yapılarını içeren kitabıdır (Orlandos, 1952). Bilinen örneklerle göre, Alacahisar Kilisesi'nin kiboriumu, 4 sütun ve sütun başlıkları üzerinde yükselen yuvarlak kemerler ve üstte piramidal çatı ya da kubbe ile örtülü tiptedir. Kilise'nin liturjik eşyaları, yapı ile aynı zamanda yapılmış olmalıdır ve kiborium kemerleri motif, kompozisyon, üslup ve bezeme tekniklerine göre, 530'daki deprem öncesine, 5. yüzyıl sonu - 6. yüzyıl başına tarihlenebilir.

Konstantinopolis ve Anadolu'da, Bizans Dönemine ait kiborium ve diğer liturjik işlevli eşyaların in situ ve tüm olarak günümüze gelememiş olması, bu alandaki araştırmaların güçlüğünü ortaya koymaktadır. Liturjik eşyalara ait taş elemanların bir kısmı müzelerde, ancak büyük çoğunluğu ne yazık ki arazide, yapıların yıkıntıları arasında, her türlü doğal koşullara ve insan eliyle yapılan hasarlara karşı korumasız, eski eser kaçakçılarının kolaylıkla erişebildikleri yer ve ortamlarda kaderine terk edilmiştir. Bu nedenle Lykia'da sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında, belgelediğimiz eserlerin bilime ve kültür mirasımıza katkısının önemini bir kez daha vurgulamamız yerinde olur.

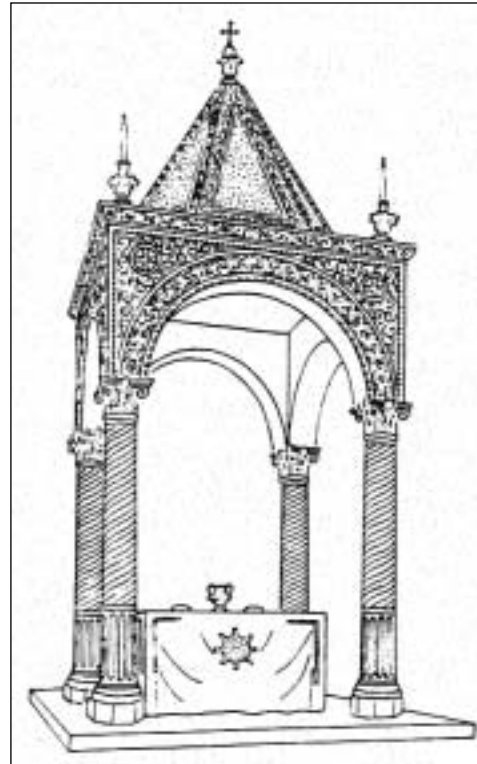
Kaynakça

- Alpaslan, Sema. (1996). *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler*. Hacettepe Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Alpaslan, Sema. (1999). "Antalya İli ve Likya Bölgesinde Bizans Dönemine Ait Mimari Plastik Eserler", *17. ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI I*: 29-38.
- Alpaslan, Sema. (2001). "Architectural Sculpture in Constantinople and The Influence of The Capital in Anatolia", *BYZANTINE CONSTANTINOPLE içinde (187-201)* Leiden : Brill.
- Boyd, S. - M. M. Mango. (1992). *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium*. Washington D.C.
- Cavallo, G. - R. F. Campanati, (1982). *I Bizantini in Italia*. Milano.
- Farioli, Rafaella Olivieri. (1968). "I Sarcofagi a Figure e a Carattere Simbolico", *CORPUS DELLA SCULTURA PALEOCRISTIANA BIZANTINA ED ALTOMEDIEVALE DI RAVENNA*. Roma.
- Foss, Clive, (1996). *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor III*, Variorum.
- Harrison, R. Martin. (1963). "Churches and Chapels of Central Lycia", *ANATOLIAN STUDIES* 13 : 117-151.
- Harrison, R. Martin. (1972). "A Note on Architectural Sculpture in Central Lycia", *ANATOLIAN STUDIES* 22 : 187-197.
- Jacobek, Roman. (1994). "Lykien", *REALLEXIKON BYZANTINISCHE KUNST* : 856-902.
- Morganstern, James. (1993). *The Byzantine Church at Dereağzı and Its Decoration*. Tübingen.
- Orlandos, A. K. (1952). *Héxylostegos palaiochristianiké basiliké I-II*. Atina.

- Ozansoy, Esin. (1996). “ Malalas’ın Khronographia’sında Iustinianos Dönemi Doğa Olayları”, *ADALYA I* : 53-60.
- Ötüken, Yıldız. (1998). “Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkıları (S.Alpaslan, Mermer-Taş Buluntular)”, *I. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI SEMPOZYUMU, EGE ÜNİVERSİTESİ SANAT TARİHİ DERGİSİ* : 85-102.
- Ötüken, Yıldız. (2001). “1999 Yılı Demre - Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı (S. Alpaslan, Mermer-Taş Buluntular)”, *22. KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI II*: 345-358.
- Parman, Ebru. (2001). *Ortaçağ’da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Peschlow, Urs. (1990). “Materialen zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter”, *ISTANBULER MITTEILUNGEN* 40 : 207-258.
- Weitzmann, Kurt. (1971). *Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination*. Chicago.
- Weitzmann, Kurt. (1979). *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century. Catalogue of the Exhibition at The Metropolitan Museum of Art*. New York.

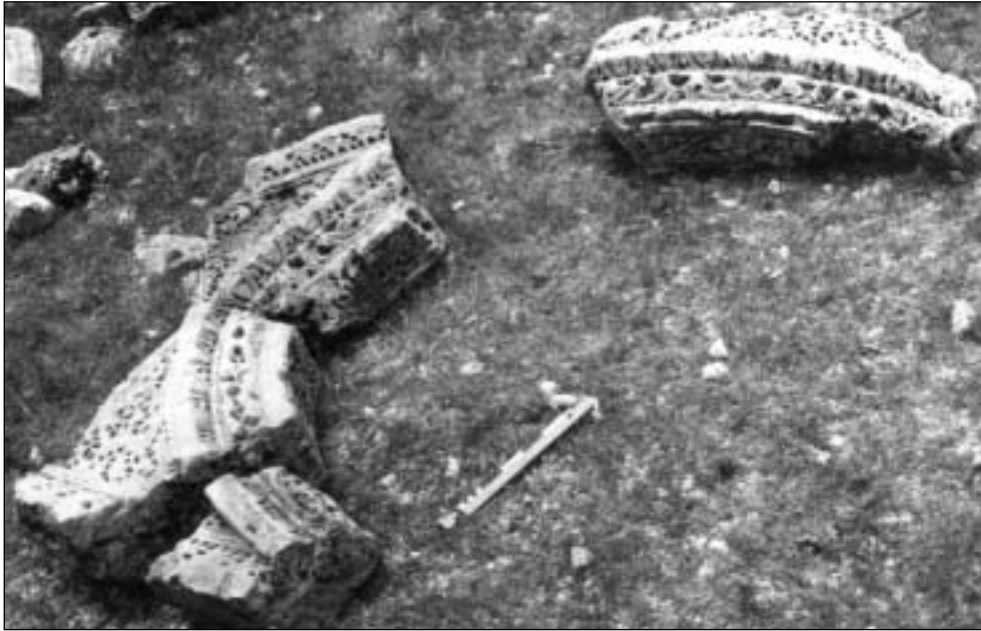
Çizim 3 : Kiborium kemerleri-kroki

Çizim 4 : Konstantinopolis-H.Sophia
Kilisesi Kiboriumu (Orlandos, 1952)

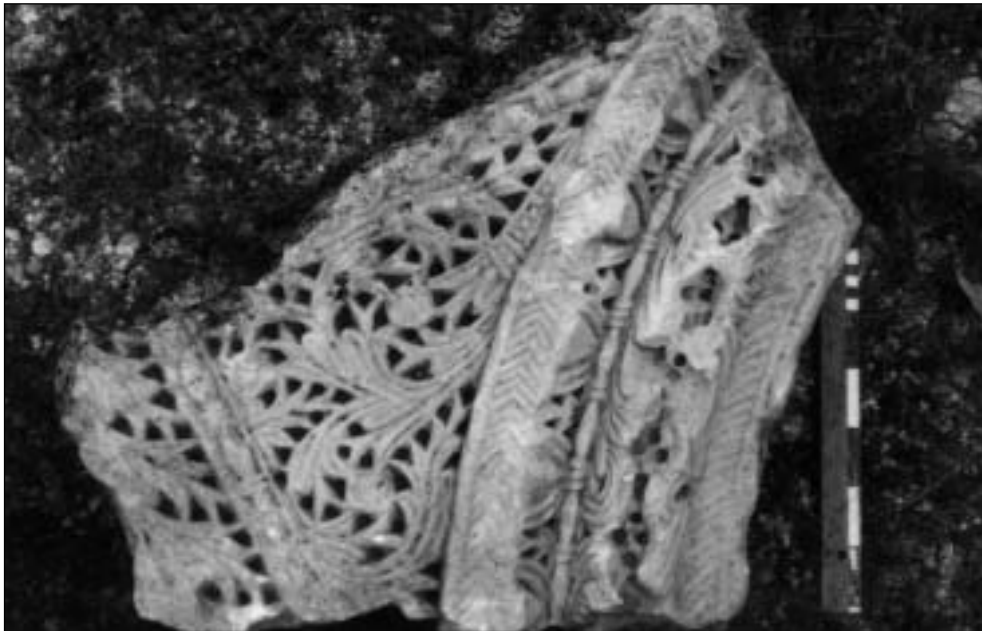
Resim 1 : Alacahisar Kilisesi - doğuya bakış

Resim 2 : Kiborium kemerleri (a, b, c, d)

Resim 3 : Kiborium kemeri - a

Resim 4 : Kiborium kemeri - b

Resim 5 : Kiborium kemer - b

Resim 6 : Kiborium kemer - c

Resim 7 : Kiborium kemeri - c

Resim 8 : Kiborium kemeri - d

Resim 9 : Kiborium kemerleri - d